

Abstract

RhetoricaScandinavica, ISBN 1397-0534

No 59, 2011, pp 69-82

Publisher: Retorikförlaget AB

Author Mats Landqvist, Södertörn university.

Title “The need for expert knowledge in public deliberation. The case of environmental debates” [Krissamhällets miljödebatt. Om expertkunskapens roll i offentlig deliberation].

Abstract In this article, parliamentary debates in the Swedish Riksdag during the 90:s and 00:s are analyzed, mainly with regard to how the participants deal with different debate topics. The analysis is based on a set of assumptions about the conditions defining the modern public sphere. With the help of theories of political deliberation, generic traits and shifts in the discussion are focused. The aim is to find out how deliberation is affected by the participants' level of knowledge of the matters at hand and the possible needs for expert contributions. The role of expert knowledge for political deliberation and decision is related to strategic rhetorical choices in an analysis of the conflict between well-grounded decisions and political prestige.

Keywords deliberation, political practice, debate, genres.

Mats Landqvist är lektor i svenska vid Södertörns högskola. Ett av hans forskningsintressen är dialog i institutionella miljöer.

Mats Landqvist:

Krissamhällets miljödebatt

Om expertkunskapens roll i offentlig deliberation

I den här artikeln analyseras några miljödebatter i den svenska riksdagen under 90- och 00-talen, främst med avseende på hur deltagarna behandlar de ämnen som ingår i debatten. Utifrån ett antal dimensioner hos den moderna offentligheten analyseras diskussionens olika former. Politisk deliberation står i centrum för analysen, som fokuserar genredrag och genreväxlingar. Här diskuteras hur deliberationen påverkas av deltagarnas grad av sakkunskap i de frågor som debatteras och vilka behov det finns av expertbidrag. De senares roll för politisk deliberation och beslutsfattande fokuseras och jämförs med politikernas språkstrategiska val i en diskussion om konflikten mellan välunderbyggda beslut och politisk prestige

I dag står ett ökande antal svåra miljöfrågor på agendan. Hur de ska lösas är i högsta grad oklart, och många gånger blir de föremål för offentlig debatt. Frågorna är komplexa och en snabb teknisk och vetenskaplig utveckling påverkar såväl problemdefinitioner som lösningar. De beslutsfattande politikerna kan knappast agera som solister utan måste delta i offentliga diskussioner med motståndare som inte bara har andra ideologiska utgångspunkter utan även annan tillgång till information. Den här artikeln tar upp den för retorisk analys viktiga frågan om hur riksdagsdebatter hanterar problem där just sakkunskap är en relevant del.

Med andra ord: hur ska en diskussion föras för att kunna bli konstruktiv, när deltagarna inte kan avkrävas fullständig inblick i de frågor som diskuteras? Jag behandlar denna konflikt utifrån några förutsättningar som präglar den moderna offentligheten, vilka kommer att presenteras närmare nedan, och deras återspeglning i riksdagsdebatter.

Hur riksdagsdebatter går till är inte bara en fråga om gemensamma beslut utan även om vilken kunskap som reproduceras och normaliseras, även i vidare kretsar än den politiska maktsfären. Riksdagen är alltså inte bara en beslutsinstans, utan här finns en central mekanism för produktion och spridning av kunskap och kultur i samhället¹. Jag har studerat några olika riksdagsdebatter om Östersjöns miljöproblem, från början av 90-talet fram till 2007. Den pågående retoriska situation som gäller för dessa miljödebatter aktualiserar relationen mellan diskussionsformer och innehåll, i detta fall relationen mellan ledamöterna i den svenska riksdagen och de debatterade miljöfrågorna. En utgångspunkt är att studera de problem som går att utreda i riksdagen och vilka krav som ställs på debattdeltagarna, till exempel vilka möjligheter det finns att integrera vetenskapligt producerad kunskap med politisk argumentation. Men frågan gäller också i vilket grad den politiska debattens traditionella former fortfarande passar dagens förhållanden där många frågor kräver omfattande kunskaper.

Expertisens roll i miljödebatten

Debatterna om Östersjöns miljö är starkt expertberoende, dvs. en diskussion kan inte föras enbart med ideologiska argument. Utan inslag av exempelvis biologisk sakkunskap blir inte diskussionen vidare verkningsfull. Samma krav på bakgrundskunskap gäller förstås även många andra frågor, som integrationspolitik, utbildningsfrågor m.m. För miljöfrågornas del kan man tänka sig att ekologer, kemister, marinbiologer, transportexperter, turismexperter och flera andra expertgrupper och forskare har kunskaper som kan bidra till debatten kring Östersjöns problem.

Det är inte enbart expertkunskap med anknytning till ekologi som är relevant för miljödebatten. Även frågor om budgetering samt allokering och bokföring av ekonomiska resurser tenderar att vara en central del av politiska överläggningar. Olika retoriska krav existerar således sida vid sida, och det kan finnas en konflikt mellan den sakkunskap som måste vägleda besluten och traditionell politisk argumentation, där siffror obevligt pekar på vinster eller underskott. De ekonomiska resurserna kan inte antas räcka till allt, vilket gör att man riskerar att andra områden – kanske andra miljökriser – måste nedprioriteras om man ska satsa särskilt på t.ex. Östersjön.

I tidigare forskning om politiska diskussioner av detta slag har man framhållit att även den tekniska och vetenskapliga debatten präglas av tvetydigheter, mycket

1 Habermas diskuterar offentligheten som en arena där frågor och idéer dryftas som rör medborgarnas åsikts- och viljebildning om gemensamma angelägenheter: J. Habermas, *Borgerlig offentlighet: Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället* (Lund: Arkiv, (Eslöv: Symposion), 1998).

känslor och konkurrerande maktcentra – mycket i likhet med offentlig deliberation.² Därför bör man kanske ifrågasätta den vanliga dikotomin mellan det politiska och det vetenskapliga synsättet i miljöfrågor. Istället kan man t.ex. tala om kontaktzoner,³ där intressenter utanför den synliga, offentliga arenan tillåts påverka debattens innehåll. Då blir frågan om transformationen mellan de olika kunskapsformerna *phronesis* och *episteme* intressant, att praxis får status som expertkunskap och expertrön blir normgivande för handling.⁴ Vetenskapers politiskt oreflekterade praktiker och förgivettaganden har ibland fått återverkningar på den offentliga debatten på så sätt att deras rön har använts i argumentation på ett ibland okvalificerat sätt, så att ett slags pseudokunskap har uppstått.⁵ Så kan man även uppfatta något av en kontrovers mellan vetenskap och politik när det gäller miljön, dvs. att vetenskapen ännu inte har förmågan att tala till allmänhet eller beslutsfattare, något som framkommer t.ex. i Al Gores film om klimatkrisen. Expertkunskaperna är ju inte ideologiskt obundna, och det kan finnas flera, ibland motstridiga, uppfattningar inom expertkåren.⁶ Även förhållandet mellan olika kunskapsformer blir relevant, som att praktiker som att debattera ställs mot vetenskaplig kunskap i olika sakfrågor. På så sätt står olika delar av offentligheten i ett intimt förhållande till varandra. Man kan anta att deltagarnas retorik är utslag av deras kunskaper och att en retorisk analys kan visa potentialen för hur exempelvis Östersjöns miljöproblem ska kunna lösas.⁷ Den institutionaliserade offentligheten ställer krav på politiker som inte enbart är att delta framgångsrikt i diskussioner utan även att fatta beslut, ta ansvar för besluten, implementera dem och allokera lämpliga resurser. Situationen för politiker är som sagt komplex, eftersom de ibland måste fatta beslut i frågor där de inte äger direkt fackkunskap. I de fallen måste de argumentera med olika typer av information som dels baseras på dels ideologi och traditionella värden, dels på expertdiskurser av olika slag,⁸ vilket kräver tolerans för diskussioner om konkreta lösningar baserade på olika värdegrunder. Därför är det viktigt att fråga sig vilka olika delar en riksdagsdebatt består av och hur de avspeglar till exempel sak- respektive ideologifrågor.

De former som en politisk debatt tar har betydelse för deltagarnas legitimering, och kanske även för hela den offentliga diskussionens trovärdighet. Debattdrag som bedömts som gynnsamma för deliberation är bl.a. konkret och informativ argu-

- 2 Simone Chambers, "Rhetoric and the Public Sphere: Has Deliberative Democracy Abandoned Mass Democracy?" i: *Political Theory* 3 (2009). Se även detta nummer s 19-30.
- 3 C. R. Miller, "Risk, controversy, and rhetoric: Response to goodnight," i: *Argumentation and advocacy: the journal of the American Forensic Association* 42 (2005).
- 4 C. R. Miller, "The presumptions of expertise: The role of ethos in risk analysis," i: *Configurations* 11, no. 2 (2004).
- 5 J. Lyne, "Science controversy, common sense, and the third culture," i: *Argumentation and advocacy: the journal of the American Forensic Association* 42 (2005).
- 6 L. M. Ceccarelli, "Let us (not) theorize the spaces of contention" i: *Argumentation and advocacy: the journal of the American Forensic Association* 42 (2005).
- 7 M. Landqvist, "Förhandlars kommunikativa kompetens" (Örebro universitet, Humanistiska institutionen, 2006).
- 8 L. Hellspång, "Den demokratiska dialogen. Om förhållandet mellan talarkonst och folkstyre i ljuset av några retoriska begrepp," i: *Rhetorica Scandinavica* 12 (1999).

mentation.⁹ Mer generellt kännetecknas högkvalitativa politiska debatter av ”förnuft och saklighet framför kortsiktigt effektsökande och manipulation”. Det menar Nygård och Pajaaste i en analys av Perelmans nyretorik och Weberinspirerade teorier som antar att den legitimitet som ligger till grund för en fungerande politisk retorik baseras på lag, tradition och karisma.¹⁰ I en riksdagsdebatt, som förekommer inom en komplex, verbal och formell kommunikationssituation, finner man många exempel på dessa typer av legitimering. Diskussioner baserade på lagar om huruvida ett visst handlande är tillåtet eller inte kan tänkas få andra uttryck än de som utgår från tradition eller uttalanden som ger uttryck för talarens karismatiska persona, och dessa aktiviteter kan naturligtvis förekomma sida vid sida.¹¹ Vilka former som legitimeringen än tar är det deltagarnas erfarenhetsvärld, kompetens och tidigare erfarenheter av hur man brukar handla inom den aktuella genren som tjänar som utgångspunkt. Valet av retoriska strategier avgörs av om deltagarna är ute efter en polarisering mellan åsikter och anhängare eller om de söker nå en definition och konsolidering av en gemensam syn på vissa grundproblem. Demokratiforskaren Dryzek's termer för det förra är ”bonding-retorik”,¹² vilket innebär att man visar tydliga sympatier med sina anhängare, medan det senare, ”bridging-retorik” syftar till förening. I de studerade miljödebatterna får detta en ganska stor betydelse t.ex. när individuella deltagare visar sympatier med motståndarsidan när sakfrågan blir viktigare än partipiskan – något som vi sett allt fler exempel på i den svenska riksdagen.¹³

Den offentliga retoriska genre som analyseras här syftar till att publiken, främst lyssnande riksdagsledamöter, ska kunna göra välinformerade val efter att ha tagit del av debatten. Men om debatten inte baseras på saklighet, hur fungerar då genren som en del av den demokratiska processen? Det finns en känslig relation mellan sakfrågor, expertis och förnuft å den ena sidan och ideologi och partipolitisk tillhörighet å den andra. Vilket politiskt utrymme ges för miljörelaterade problem och deras lösning, och vilken typ av stöd till exempel från vetenskaplig expertis behöver riskdagspolitiker för att kunna fatta adekvata beslut? Vidare kan man fråga hur detta expertberoende påverkar den politiska debattens traditionella funktion som en kamp mellan samhällets styrande grupper. Miljödebattens resultat är väl en lika viktig angelägenhet för alla invånare?

- 9 Enligt Jørgensen, C., Kock, C. och Rørbech, L: *Retorik der flytter stemmer*. (Retorikförlaget, 2011) hör följande drag till de s.k. *stemmeflyttertræk*: få utvalda nyckelargument, avgränsade och precisa påståenden, hövligt språk och konsekvens i argumentationen. S. 328.
- 10 M. Pajaaste & Nygård, K., ”Retorik som det möjligas konst,” i: *Rhetorica Scandinavica* 19 (2001).
- 11 T. Van Leeuwen, ”Legitimation in discourse and communication,” *Discourse & Communication* 1, no. 1 (2007).
- 12 J.S. Dryzek, *Deliberative democracy and beyond: Liberals, critics, contestations* (Oxford University Press, USA, 2002).
- 13 T.ex. FRA-debatten under 2009, där centerpartisten Fredrik Federley tydligt visade sin vändning över att sympatisera med de röd-gröna, som alltså var ”motståndarna”.

Den offentliga retoriken

Den moderna offentligheten skiljer sig vad gäller debatternas förutsättningar från den antika, där beslutsfattandet stod öppen endast för fria män. Förändringen gäller naturligtvis graden av demokrati och möjligheter att delta för olika kategorier av medborgare, åtminstone som ideal. Strukturellt kan förändringen sammanfattas med några begrepp som beskriver de viktigaste tendenserna:¹⁴

Expansion: I detta sammanhang innebär offentlighetens expansion att miljödebatter blir ett pågående evenemang snarare än ett punktuellt problem som blir löst en gång för alla. Debatten kan förväntas fortgå så länge vi har miljön på agendan, något som lär bidra till att präglade de former som debatten tar.

Decentering: Offentlighetens decentring innebär att politisk deliberation förs på fler än en arena, vilket är tydligt i miljödebattens fall, som involverar olika aktörer i flera sammanhang. Den moderna offentligheten ter sig fragmentariserad i det att politiker, myndigheter, experter och forskare bidrar med olika perspektiv på problemen men i olika fora.

Medialisering: Medialisering är på många sätt en förutsättning för den moderna offentligheten, eftersom innehållet i olika institutionella diskurser och genrer svårliken skulle kunna förmedlas utan en omfattande medieapparat. Potentiella bidrag till en miljödiskurs kan komma från olika håll, även inom samma institution, och blir mer eller mindre beroende av medierna för att komma helt till uttryck.

Institutionalisering: Relevanta parter i debatten agerar inte enbart inom en politisk institution, utan här är även myndigheter och vetenskapliga institutioner inblandade. Institutionaliseringen är därför en viktig faktor för hur t.ex. miljöfrågor hanteras offentligt.

Diskursivering: Dagens offentliga debatt har alltmer kommit att präglas av förändrighet och komplexitet, vilket gör att de omfattande diskussioner som riksdagsdebatter är exempel på bör ses som mångfacetterade och att det inte alltid är möjligt att på ett entydigt sätt avgränsa dem.¹⁵ En fråga kan glida över i en annan, men debatten kan också ta lite olika former. Detta kan ses som ett uttryck för den moderna offentlighetens diskursivering, dvs. en deliberation utan direkt koppling till politiskt beslutsfattande. Så kan olika skeden av debatten skifta i syften och återspegla olika krav på kunskap och professionalism – men även på rationalitet och legitimitet.

14 L. Hellspång, "Offentligheten som retorisk arena," i: *Folkmålsstudier* 48 (2010).

15 J. E. Kjeldsen, "Retoriske omstændigheder: Retorikken i en fragmenteret, foranderlig og kompleks verden," i: *Rhetorica Scandinavica* 48 (2009).

Riksdagsdebatter om Östersjöns miljöproblem

I det här avsnittet kommer tre riksdagsdebatter om Östersjöns miljö att analyseras utifrån ovanstående begrepp som beskriver offentlighetens förutsättningar. Analysen leder fram till 1. att viktig kunskap och information finns tillgänglig för debattens deltagare, men 2. att den inte tas till vara som en resurs för debatten, och 3. att det kan relateras till de diskussionsformer som används, samt 4. att det får konsekvenser för debattens möjlighet att bidra produktivt till lösningar på de problem som diskuteras.

På det tidiga 90-talet blir Östersjöns miljö aktuell i en riksdagsdebatt om en framtida Öresundsbro. En rad argument för och emot presenteras, och det viktigaste motargumentet är att miljön skulle bli lidande av en bro över sundet. Såväl luft, mark som hav skulle drabbas av de följder som bron skulle medföra. För havets del är det tillströmningen av vatten från Västerhavet som skulle strypas av, vilket skulle innebära en allt lägre salthalt i Östersjön. Då och då talas det till och med om att livet i Östersjön är på väg att försvinna. Vid de tillfällen då denna risk kommer på tal handlar det dock om relativt ospecifika beskrivningar av orsaker och konsekvenser av miljöpåverkan.

Det verkar råda konsensus om att miljön inte får riskeras till förmån för ett brobygge. Man talar här om en ”nollösning”, dvs. en lösning som inte innebär någon åverkan på naturen.¹⁶ Miljöpartiet invänder dock mot resonemanget och säger att det inte går att garantera någon nollösning. Därför kan man inte vara för en bro och samtidigt värna miljön. För om torsken visar sig dö ut och en nollösning inte har kunnat uppnå – ja, då är det för sent att ångra sig. Flera partier instämmer och menar att nollösningar inte är realistiska. Vänsterpartiet trycker på att man först måste ha miljögarantier innan man går in i ett avtal om brobygget. Folkpartiet kritiserar den socialdemokratiska regeringen för att deras ”inställning har varit njugg” och att det inte finns någon tydlig ambition att uppnå en nollösning. Man uttrycker detta ganska generellt, som ”miljöfrågorna blir mycket styvmoderligt behandlade”.¹⁷ Experter åberopas ofta, dvs. marinbiologer och andra miljöforskare, vilka varnar för att teoretiska modeller, såsom nollösningar, inte räcker för att man ska kunna ”utesluta allvarliga miljökonsekvenser”.

Vänsterpartiet och miljöpartiet framför en syn på miljöförstörelsen som en pågående kris och de anför en rad katastrofala fakta och visar tydligt vad som är läget just nu och hur läget ytterligare kan förvärras med den föreslagna politiken. De övriga partierna framställer problemen mer som en risk, dvs. brobygget kan innebära att salthalten i vattnet sjunker. Och först då kan vissa arter hotas. Naturen och miljöförstörelse är klassiska svenska hjärtefrågor, som nog alla partier ömmar för, även om de gör det på olika sätt. Att ja-förespråkarna skulle rycka på axlarna åt ett potentiellt miljöfarligt projekt är orealistiskt, och som flera debattörer påpekar: vad gör man som ansvarig politiker om katastrofen blir ett faktum? En annan typ

16 Exakt vad termen betyder definieras aldrig under debatten, men det verkar som att deltagarna är införstådda med att bronns miljöeffekter ska vara försumbara.

17 Riksdagsdebatt 2 juni 1991

av kris skulle då kanske uppstå, en kris i fråga om bristande förtroende för politiker och bristande ansvar för gemensamma värden. På så sätt kan man förstå Östersjöfrågan som känslig, till och med som politiskt riskfylld. Att värna om miljön i Östersjön är helt enkelt nödvändigt för en svensk politiker. Allt annat skulle framstå som cyniskt, själviskt och korttänkt.

Östersjöns miljö blir aktuell igen drygt sex år senare,¹⁸ då frågan om en Öresundsbro åter debatteras. Centerpartiet börjar med att konstatera att ”Östersjöns botten redan idag är syrefria och döda”. Begreppet ”död” används också av miljöpartiet: ”en döende Östersjö”. Socialdemokraterna invänder mot dödsmetaforen: ”inom parentes kan jag säga att Östersjön inte håller på att dö”, säger en av de socialdemokratiska debattörerna. Istället hävdar han att havet är ganska friskt, och att det kommer så att förbli efter brobygget. Miljöpartisten bemöter denna friskförklaring genom att kalla det för ett ”våldigt spektakulärt uttalande”. Hon menar att 30% av Östersjöns botten i princip är död. Socialdemokraten svarar genom att fråga vilket som är mest spektakulärt: ”att Östersjön dör eller att den lever”. Han uppberor att Östersjön är ”ett levande innanhav”. Miljöpartisten säger då att hon inte har sagt att Östersjön är ett dött hav, vilket är korrekt, hon använde ordet ”döende”. Inget mer om Östersjöns miljö sägs under debatten. Den utmynnar snarare i en metadiskursiv diskussion om att dödsmetaforen är spekulativ och huruvida man kan kalla ett hav dött eller levande. Detta placerar sakfrågan lite i skymundan, samtidigt som en ganska starkt polariserad syn på havets tillstånd skapas. Ingen av de deltagande ministrarna, vare sig miljö- eller kommunikationsminister, uttalar sig om miljön annat än på ett allmänt och principiellt sätt, ungefär att det är viktigt att ta miljöhänsyn. Denna brist på fokus leder till att frågan kommer behöva tas upp igen, att den expanderar in i framtiden.

Det sammanfattande intrycket av de båda nittiotalsdebatterna är att miljön på ett något underförstått sätt ska värnas och bevaras, särskilt när förespråkare för broprojektet talar. Men det leder å andra sidan till att frågan aldrig får riktigt tyngd; miljöhänsyn nämns nästan alltid kortfattat och inte som en fråga värd att diskutera på djupet. Först när någon debattör lyfter miljöfrågan till en separat fråga tvingas andra debattörer att bemöta frågan, men även då förblir svaren principiellt hållna.

I en debatt cirka tio år senare fokuseras Östersjöns miljö på nytt.¹⁹ Öresundsbron står nu på plats sedan ett antal år och man diskuterar olika förslag och åtgärder till förbättring av havsmiljön. Fyra viktiga teman utvecklas och får avtryck i denna senare debatt. De handlar om biologisk mångfald, om vilka pengar som ska användas till havsmiljön och hur miljöbudgetens ska se ut i sin helhet, om syresättning av havsbotten, om fisket, samt, mot slutet, om problem med oljeutsläpp och strandsanering. Många förslag på problemlösande åtgärder tas upp – jag har räknat till 37 konkreta förslag, men de flesta tas bara upp en enda gång och diskuteras inte alls vidare av de andra deltagarna. Ett exempel är miljöpartiets enda anförande i debatten, där en stor mängd åtgärdsförslag presenteras, som ökad musselodling, utdi-

18 Riksdagsdebatt 5 november 1997

19 Riksdagsdebatt 16 maj 2007

kning av våtmarker, kretsloppsanpassat jordbruk, satsning på biogas m.m. Men denna potentiella konkreta aspekt av debattfrågan tas inte till vara. Relevanta kunskaper verkar alltså i viss mån trots allt delvis finnas tillgängliga, men det tycks finnas hinder för att ta den i anspråk på ett konstruktivt sätt. Nästa avsnitt kommer att ägnas åt en närmare granskning av denna hantering av debattens ämnen, varpå några hypoteser genereras kring de parlamentariska svårigheterna att föra en konstruktiv diskussion trots att deltagarna uppenbarligen anser att frågan är mycket viktig.

Debattens former

I de flesta ämnen som kommer upp under debatten 2007 är alla deltagare överens om att man ska satsa pengar på Östersjön, och det verkar finnas en given utgångspunkt. Den är nu inte utan spänningar och problem, för debatterna förs inte alls på något enhetligt sätt. Informationen hanteras på olika sätt tillsammans med inslag av prestigekamper, individuella ställningstaganden och uttryck för civilkurage. I debatten om Östersjöns miljö finns en tydlig deliberativ argumenterande logik, där deltagarna förefaller öppna men kritiska i sitt förhållningssätt till motpartens åsikter.²⁰ När man granskar debatter ämne för ämne, och fas för fas, framträder regelbundenheter i hur ämnena hanteras och hur argumentationen förs i olika faser.²¹ Denna ämnesvisa analys visar att debattklimatet varierar med de skilda faser som varje ämne genomgår.

1. Deliberation

De inledande diskussionerna av ett debattämne präglas nästan alltid av en relativt öppen ämneshantering: en integrering av empiriska kunskaper från miljöområdet och en problematisk kunskap, dvs. en argumentation där deltagarna välkomnar olika perspektiv och som skulle kunna betecknas som just deliberativ.²² En deliberation har inslag av konflikt, något som i hög grad kännetecknar debatter mellan olika partier, där deltagarna behöver komma till ett gemensamt beslut men där behovet av positionering potentiellt kan ta över. Det innebär att deltagarna uttrycker en allmänt tillåtande inställning till olika synsätt i ämnet. En saklig och förnuftsbasead diskussion verkar också vara normen, t.ex. när man kritiserar varandra för felaktiga prioriteringar och framhåller sina egna förslag, ett ideal som framhålls av bl.a. Nygård och Pajaaste.²³

20 Den "noblaste" formen av retorik enligt Aristoteles (I.i.10) G. Alexander, *On rhetoric: A theory of civic discourse* (Oxford University Press, New York, 2007).

21 A. Reboul och J. Moeschler, "Pragmatique du discours: Dix ans après," i: *Studia Universitatis Babes-Bolyai-Philologia*, no. 4 (2009).

22 Hellspong, "Den demokratiska dialogen. Om förhållandet mellan talarkonst och folkstyre i ljuset av några retoriska begrepp," i: *Rhetorica Scandinavica* 12 (1999)

23 Nygård, "Retorik som det möjligas konst."

2. Polemik

Under debattens friare replikskiften förs den på ett annat sätt, mer polariserat. Olika delfrågor kring ämnena utvecklas, ibland kring frågornas budgettekniska aspekter, t.ex. huruvida regeringen gjort rätt eller fel i att flytta över pengar för miljöåtgärder från havskontot till skogskontot. En påtaglig skillnad från den deliberativa hållningen är att starka positioneringar mellan deltagarna blir tydliga, t.ex. genom ökad användning av personliga pronomen, som ”vi”, ”du” och ”ni”.²⁴ Ämnena får även en starkare koherens, t.ex. tenderar repliker att matcha varandra i direkta frågor och svar. Dessa delar av debatten, som aktualiserar polariserad konflikt och skuldöverflyttning, skulle vidare kunna betecknas som rent polemiska. Kanske är detta den mest traditionella formen för en partipolitisk debatt, om man nu ser den politiska traditionen som att konkurrerande partier anklagar och attackerar varandra för att vinna egna fördelar.

3. Metadiskurs

Det förekommer även en tredje form av diskussion. Mot slutet av en frågas behandling tar sig diskussionen metadiskursiva uttryck, som då rör diskussionen själv eller dess deltagare. Typiska uttalanden som ska fungera som ämnesavslut betonar metakommunikativa och metapolitiska dimensioner av debatten, vilket inkluderar deltagarnas kommentarer om andras inlägg och (o)förmåga att besvara frågor, komma med förslag eller i övrigt uppträda i debatten. Exempelvis förekommer ibland en slags blandning av personangrepp och metadiskurs, t.ex. att någon anklagas för att tjata istället för att diskutera.²⁵ Denna praktik, som innebär att värdera andra deltagare, deras insatser och själva debatten, kan beskrivas som en debattens epideiktik, där man värderar den pågående debattens olika inlägg. Epideiktiska inslag²⁶ och, ibland även idealistiska²⁷, får alltså större utrymme mot slutet av ett debattämne, då gemensamma värden tas upp i en diskussion och där värdet av gemensamma former för diskussionen både förutsätts och betonas. Även i andra debatter där kriser står i fokus har just den epideiktiska genren visat sig betydelsefull.²⁸ I en krissituation kan gemensamma värden komma att ifrågasättas samtidigt som de kan under-

24 I följande utdrag från en debatt från 2007 förekommer detta och åtskilliga andra exempel på direkt tilltal: Socialdemokrat: ”Ni säger att ni satsar ½ miljard. Det innebär att ni har dragit ned med 1 ½ miljard jämfört med vad vi satsade.” Centerpartist: ”I vårpropositionen lägger vi närmare ½ miljard på satsningar på havsmiljön. Jag vet inte hur Jan-Olof Larsson räknar när han säger att vi har minskat med 1½ miljard.”

25 Ur riksdagsdebatt från 2007: Socialdemokrat: ”Nu får ni faktiskt sluta tjata om det här bara för att ni lyckades sänka torskbeståndet med ett par hundra ton! Torsken kommer att utplånas i vilket fall som helst. Det var så jättesynt, tycker ni. Middagen var säkert god för Eskil [borgerlig jordbruksminister], men något annat åstadkom han inte.”

26 C. M. Condit, ”The functions of epideictic: The boston massacre orations as exemplar,” i: *Communication Quarterly* 33, no. 4 (1985).

27 Som till exempel i följande avslutningsyttrande: Moderat: ”Vad en politiker gör kan ju aldrig mätas i pengar eller i vad vi lägger i budgeten. Det handlar om vad vi gör.”

28 B. Mral, ”Gerade wir deutschen wissen, was solidarität vermag”, tsunamikrisen som epideiktisk situation.,” i: *Rhetorica Scandinavica* 46 (2008).

strykas i syfte att stärka moralen och andan av gemenskap. När ramarna vidgas och det blir aktuellt att komma till ett avslut i något ämne utan alltför svåra prestige-förluster samlas deltagarna kring allmänna principer, där man bland annat hänvisar till andra, kommande debatter. Man avslutar alltså ämnet, som skapats i oenighet, genom att hänvisa till principer som har mer med normerna för debatten att göra än med ämnet i sak. Avsluten görs vanligen i en slags värdering av rådande politisk praxis, men på ett sätt som varken utvecklar konflikten eller leder till konkreta lösningsförslag.

Metadiskursen skapar en variant av demokratisk deliberation som öppnar möjligheten för en slags enighet, inte i sak men där man samlas kring gemensamma värden och en inbjudan till (senare) dialog. Att enas i sak är sällan en legitim väg att gå i en politisk debatt, utan konflikten upprätthålls istället, vilket kan bidra till att det blir svårt att hitta något annat naturligt slut än att helt enkelt överge ämnet. Den bridging-retorik som används här kan därför betecknas som en praktisk-politisk metaetik snarare än som en grund att fatta konstruktiva beslut på. Debattens funktion som en polariserande diskussion mellan kontrahenter omöjliggör således att en överbyggnad ska ske.

Den metadiskursiva diskussionen reglerar således samtalet mer än för det vidare. Den enighet som kan spåras här kan innebära att argumentationen har avstannat. Naturligtvis är det inte fel eller märkligt att en diskussion avslutas av deltagarna på detta sätt, men man kan notera det polemiska inslaget i det att deltagarna ifrågasätter varandras sätt att föra en debatt på, val av ämnen och förmåga att orientera sig i riksdagens debattordning. Offentlighetens expansion och diskursivering verkar alltså sprida sig in i parlamentet, dvs. inte bara medborgarna diskuterar problemen utan att fatta beslut, utan också riksdagens genrer medger en progressiv men infinit inramning av frågorna.

Debattens funktioner

Debattens deliberativa inslag överges alltså till förmån för andra diskussionstyper.²⁹ Orsaken ser ut att vara att tolkningen och bedömningen av fakta endast sker dikotomiskt, dvs. man är antingen för eller emot, och regeringssidan och oppositionen är alltid på var sin sida, oavsett vem som regerar för tillfället. Här blir det ett hinder för de frågor som man bör inta en mer nyanserad hållning till. Det finns trots allt en gemensam bas för diskussionen, miljön i Östersjön angår oss alla och är en viktig angelägenhet. Om det råder konsensus, men detta faktum tas aldrig upp på något annat sätt än att benämna frågan som allmänt viktig etc. Man verkar alltså vara medveten om det medborgerliga ansvar som vilar på riksdagsledamöterna att kunna fatta beslut som kommer alla till godo. Debattens funktion blir emellertid den traditionella: att upprätthålla konflikten för att klargöra (oftast) två olika stånd-

29 I "Rhetoric and the Public Sphere: Has Deliberative Democracy Abandoned Mass Democracy?" skriver Chambers: "deliberative rhetoric seems to be an ideal, only occasionally reached in our media-dominated, survey-driven public sphere" (s. 324).

punkter i en fråga – alltså polemik, något som framtår som ett genrespecifikt drag för debatten som helhet. Det delar den med andra dialogtyper, t.ex. professionellt förda förhandlingar, där enighet många gånger förblir underförstådd.³⁰ Genrevalet, här förstått som socialt typifierade handlingsmönster, verkar därmed vara betydelsefullt för hur politiska situationer, kriser, konflikter etc. hanteras.³¹ Riksdagen verkar dock inte ha utvecklat diskussionsgenrer som förmår upprätthålla ett ämneskvalificerande förhållningssätt mer än tillfälligtvis. Det är svårt att skapa en handlingsplan utifrån enbart en politisk diskurs, som premierar polemik.

Man kan tolka debattens skiften mellan deliberation, polemik och metadiskurs som tecken på att olika normsystem konkurrerar och föreskriver olika retoriska förhållningssätt och handlingsmönster. Dilemman i offentligheten uppstår ofta när det finns en konflikt mellan de normerande diskurserna – perspektiv, rutiner, styrdokument, tilldelning av resurser osv.³² Här kan man se att traditionella normer för politisk verksamhet står i kontrast till mängden konkreta resurser – pengar. Den ekonomiska logikens fasta deduktion ger att resurser är ändliga och konkreta och därigenom kan öka, minska eller ta slut. Man måste således hushålla med dem. Här framträder den topik som de flesta förknippar med ansvarstagande i detta avseende, nämligen doxa om ett ekonomiskt sinnelag, ett påhittigt och sparsamt dygdemönster. Denna doxa verkar skapa viss sårbarhet hos deltagarna. Man vill inte framstå som slarvig med allmänna resurser, vare sig med pengar eller med den hotade miljön. Samtidigt kan en ekonomisk logik i någon mån förknippas med småaktighet, med den privata sfären och med pekuniära ideal. Det står i kontrast till topiker skapade av den politiska logiken, som traditionellt tillhör den offentliga sfären, där framförandet av visioner och ideal ansluter till en annan doxa. Deltagarna vill förmodligen inte framstå som alltför kamerala på bekostnad av de mer klassiska politikeridealerna som ska förvalta gemensamma värden. En ekonomisk logik riskerar att dominera över en mer visionär, vilket innebär att en viss saklighet kvarstår men att den argumenterande funktionen får övertaget och att miljöfrågorna inte längre fokuseras på ett konstruktivt sätt.

Politikens normer och framgångskriterier verkar vara andra än de som skulle kunna medföra ett direkt gynnsamt resultat för miljön. Maktkamp och prestige framstår genomgående som viktigare än att komma fram till ett starkt åtgärds paket för Östersjön, och viljan till polemik verkar ta överhanden. Det finns en överhängande risk att oenigheten inte landar i reella motsättningar på en relevant saktivå och att debatten förblir improduktiv, t.ex. förblir de potentiellt goda idéer som yttras under debatten outvecklade. Vidare hålls konflikterna på en antitetisk nivå, dvs. regeringen är helt för ett förslag medan oppositionen är helt mot det, utan någon kvalificering eller närmare specificering av förslagen. I folkmun kallas det

30 Se Landqvist, *Förhandlars kommunikativa kompetens*. (Örebro universitet, humanistiska institutionen, 2006). Jmf. underförstådd argumentation hos A. Sigrell, *Att övertyga mellan raderna. En retorisk studie om underförståddheter i modern politisk argumentation* (Åstorp, Retorikförlaget, 2001, s. 402f).

31 C. R. Miller, "Genre as social action," i: *Quarterly journal of speech* 70, no. 2 (1984).

32 H. Riihå, *Lärares Dilemman*. (Örebro universitet, humanistiska institutionen, 2008).

ibland att politiker ”kåbblar”, ungefär att politiker säger mot varandra på ett beskäftigt och tvångsmässigt sätt, vilket gör att viktiga frågor riskerar att hamna utanför fokus.

En större potential för en kvalificerad ämnesbehandling ser miljökunniga deltagares monologer ut att vara, men de bemöts inte i någon större utsträckning, vilket gör att en fördjupad diskussion eller konkret problemlösning framstår som en mindre viktig funktion för debatten. Debatten verkar dock inte leda till någon bejakande attityd till de konstruktiva förslag som faktiskt framförs. Nästan inga av de konkreta förslag som framförs tas upp av andra deltagare. Sett till utvecklingen av distribuerad kunskap och gemensam behandling av problematiska frågor blir därmed debatten ett begränsat forum.³³ Men så finns det kanske inte någon beredskap för deltagarna att förhålla sig på ett kvalificerat sätt till dessa förslag, eftersom de saknar den nödvändiga expertkunskap som krävs. Dessa miljöåtgärder är ekon från expertdiskurser. Politikerna kan inte själva utan betydande specialistkunskaper avgöra t.ex. hur våtmarksutdikning fungerar ur miljösynpunkt. Det ser ut som om politiker inte längre har äganderätten eller full kontroll över den här typen av frågor. Och då finns det kanske inte så många andra möjligheter än att överge ämnet snarare än diskutera fram ett avgörande eller slutsats. Paradoxalt nog finns det gott om uttalanden där deltagarna försöker framställa sina partier som de mest medvetna och starkast engagerade i miljöfrågor.

Den bild av den offentliga debatten som framträder är alltså mer kompetitiv än deliberativ,³⁴ något som verkar kunna inverka negativt på debattens möjlighet till konstruktiva lösningar. Konsekvensen av detta debattens inbyggda problem blir att debattämnen bara utvecklas om de redan är aktuella på något sätt. De kan aktualiseras i betänkanden som ligger till grund för debatten, de kan ingå i en pågående samhällsdebatt eller vara tätt anslutna till politikerns praxiskunskap. Detta stöd av tidigare forskning om politisk argumentation där man funnit att ideologiska och pragmatiska hinder kan stå i vägen för deltagarna att uppnå en lösning, och att det skulle vara gynnsamt om man antog en mer samarbetsinriktad argumentationsstil eller starkare fokus på gemensamma mål.³⁵ Debattens huvudfunktion kunde därför vara att omsätta kunskap i handling genom att integrera en empirisk och en problematisk diskurs. Med andra ord, om debatten ska kunna leda till konstruktiva åtgärder behöver man förena en teoretisk och praktisk kunskap om hur miljöproblemen ska hanteras med en ideologisk och partipolitisk agenda. Men debatten tar sig ju andra former än deliberation, och det verkar finnas flera orsaker bakom det. Den främsta ser ut att vara en brist på beredskap att hantera olika praktiska förslag på den politiska arenan. Deltagarna verkar dock känna sig mest hemma i att debattera offentliga ekonomifrågor, dvs. hur man ska hushålla med samhällets resurser.

33 En moderat debattsdeltagare uttrycker detta själv: ”Ibland får jag en känsla av att riksdagen skulle klara sig ganska bra utan oss politiker”.

34 Hellspong, ”Den demokratiska dialogen”.

35 Se t.ex. M. Campos & Chaput, M. N., ”A pragma-dialectical analysis of political argumentation,” i: *Proceedings of the sixth conference of the international society for the study of argumentation*. Sicsat 2007, red. J. Frans H. van Eemeren, Anthony Blair, Charles A. Willard, Bart Garssen (Amsterdam: International Center for the Study of Argumentation, 2007).

Dock handlar det inte om vilka åtgärder som kan vara effektiva eller inte. Här skulle en expertdiskurs behöva få en starkare röst.

Slutord

Formerna för riksdagsdebatten är varierade och man avverkar flera olika retoriska delgenrer, var och en med sin logik. Dessa former kännetecknas bland annat av till vem deltagarna riktar sig och på vilken nivå samtalet förs. Den demokratiska konsekvensen av denna dynamik och politiska praktik blir att debattörerna gemensamt skapar situationer som har betydelse för arenan och verksamheten med avseende på gemensamma normer och former, tidsåtgång, status och andra omständigheter med relevans för riksdagspolitiken. Här framstår politikernas gemenskap och gemensamma former för aktivitet som viktigare än debattens sakinhåll. Snarare råder en parti- och elitdemokrati, där icke-politiker inte deltar i statens styre och som därmed kräver insocialisering och viss homogenisering av de som har tillträde till makten. Här får man också en bild av konsekvensen av denna syn när frågor blir komplicerade och kräver expertbedömning utöver en renodlad ideologisk belysning.

Det som förmodligen påverkar debattens former mest är de ekonomiska resurser som fördelas till följd av ett politiskt beslut. Det innebär ofta ett nollsummespel, där en part blir gynnad på andras bekostnad. Hur fördelningen ska ske måste lösas med argument, och den traditionella politiska argumentationen baseras på ideologi och ideal men även på insikter och kunskaper om det område som behandlas. Idag ser vi emellertid en politikerkår som blir alltmer beroende av experter som kan bidra med specialiserade rön som kan ligga till grund för politiska beslut. Det gäller i synnerhet för miljöpolitiken, där möjliga åtgärder vanligen speglar en mycket komplex ekologisk situation. I svenska riksdagsdebatter om havsmiljön måste ledamöterna alltså hantera svåra frågor och förväntningar är höga. Om krisen i Östersjön blir löst eller inte beror till stor del på vilka beslut som politikerna fattar och därmed på hur de förmår omsätta specialiserad kunskap i det offentliga samtalet i den specifika debatten. En fråga är därför i vilken grad relevant information marknadsförs effektivt och hur man förmår ta tillvara på den.

Vilka krav ställs på en demokratisk debatt för att den ska kunna leda till en gynnsam problemlösning och ett deliberativt förhållningssätt? Man bör notera den offentliga arenans behov av att ge utrymme för kontakt mellan olika diskurser. Aktörer med olika bakgrunder kunde tillåtas komma in i dialogen, vilket skulle skapa möjligheter till reflektion och samförstånd. Detta kräver en retorisk kompetens hos många inblandade i denna process – politiker, experter, informatörer, vanliga medborgare m.fl. Framför allt politiker bör utveckla förmågan att kunna förhålla sig till fler än ett perspektiv och lära sig behärska en inspirerande och informativ retorik. Om samhällsproblem ska kunna behandlas på ett trovärdigt sätt på den offentliga arenan behöver den politiska retoriken utvecklas mot en pluralistisk öppenhet, där man undviker att fastna i hierarkiska och starkt prestigeladdade förhållningssätt.

Litteratur

- Aristoteles, K. & Alexander, G., *On Rhetoric: A Theory of Civic Discourse*. Oxford University Press, New York, 2007.
- Ceccarelli, L. M. ”Let Us (Not) Theorize the Spaces of Contention” *Argumentation and advocacy: the journal of the American Forensic Association* 42 (2005): 30-33.
- Chambers, Simone, ”Rhetoric and the Public Sphere: Has Deliberative Democracy Abandoned Mass Democracy?” *Political Theory* 3 (2009): 323-350. Svensk översättning: ”Retoriken och offentligheten. Har den deliberativa demokratin övergett massdemokratin?”, *Rhetorica Scandinavica* 59 (2011), s 16-30.
- Chaput, M. & Campos, M. N. ”A Pragma-Dialectical Analysis of Political Argumentation.” In *Proceedings of the Sixth Conference of the International Society for the Study of Argumentation*. Siscat 2007, edited by J Frans H. van Eemeren, Anthony Blair, Charles A. Willard, Bart Garssen Amsterdam: International Center for the Study of Argumentation, 2007.
- Condit, C. M. ”The Functions of Epideictic: The Boston Massacre Orations as Exemplar.” *Communication Quarterly* 33, no. 4 (1985): 284-298.
- Dahlgren, P. ”The Internet, Public Spheres, and Political Communication: Dispersion and Deliberation.” *Political Communication* 22, no. 2 (2005): 147-162.
- Dryzek, J. S. *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*. Oxford University Press, USA, 2002.
- Habermas, Jürgen, *Borgerlig offentlighet. Kategorien ”privat” och ”offentlig” i det moderna samhället*. Lund: Arkiv Förlag, 1962/1984.
- Hellspong, L. ”Den demokratiska dialogen. Om förhållandet mellan talarkonst och folkstyre i ljuset av några retoriska begrepp.” *Rhetorica Scandinavica* 12 (1999), s18-42.
- Hellspong, L. ”Offentligheten som retorisk arena.” *Folkmålsstudier* 48 (2010).
- Jørgensen, Charlotte, Kock, Christian & Rørbech, Lone. *Retorik der flytter stemmer. Hvordan man overbeviser i offentlig debat*. Ödåkra: Retorikforlaget, 2011 [1994].
- Kjeldsen, J. E. ”Retoriske omstændigheder: Retorikken i en fragmenteret, foranderlig og kompleks verden.” *Rhetorica Scandinavica* 48 (2009): 42-63.
- Landqvist, M. ”Förhandlares Kommunikativa Kompetens.” Örebro universitet, Humanistiska institutonen, 2006.
- Lyne, J. ”Science Controversy, Common Sense, and the Third Culture.” *Argumentation and advocacy: the journal of the American Forensic Association* 42 (2005): 38-42.
- Miller, C. R. ”Genre as Social Action.” *Quarterly journal of speech* 70, no. 2 (1984): 151-67. Norsk översättning: ”Genre som sosial handling” *Rhetorica Scandinavica* 18 (2001): 17-35
- Miller, C. R. ”The Presumptions of Expertise: The Role of Ethos in Risk Analysis.” *Configurations* 11, no. 2 (2004): 163-202.
- Miller, C. R. ”Risk, Controversy, and Rhetoric: Response to Goodnight.” *Argumentation and advocacy: the journal of the American Forensic Association* 42 (2005): 34-37.
- Mral, B. ””Gerade wir Deutschen wissen, was Solidarität vermag”, Tsunamikrisen som epideiktisk situation.” *Rhetorica Scandinavica* 46 (2008): 36-55.
- Nygård, M. & Pajaaste, K. ”Retorik som det möjligas konst.” *Rhetorica Scandinavica* 19 (2001): 21-37.
- Reboul, A, och J. Moeschler, ”Pragmatique du discours: Dix ans après.” *Studia Universitatis Babeş-Bolyai-Philologia*, no. 4 (2009): 5-33.
- Räihä, Helge, *Lärares Dilemman*. Örebro universitet, humanistiska institutionen, 2008.
- Sigrell, Anders, *Att övertyga mellan raderna. En retorisk studie om underförståddheter i modern politisk argumentation*. Åstorp, Retorikförlaget, 2001.
- Van Leeuwen, Theo, ”Legitimation in Discourse and Communication.” *Discourse & Communication* 1, no. 1 (2007): 91-112.